

Klasik Doğu Türk Şiirinde +*GInA* Ekinin Ahenk Unsuru Olarak Kullanılması

Selahittin Tolkun¹

Özet

Eski Türkçedeki +*KIn̄yA* eki Doğu Türkçesinde klasik dönemde +*GInA* / +*KInA* şekline dönüşmüştür. Normalde eski Türkçedeki /n̄y/ sesi Doğu Türkçesinde /y/ olarak kullanılır: *koñy* > *koy*, *yañy* > *yay*- vb. Ancak istisna olarak +*KIn̄yA* ekinde bu ses /n/ olarak devam etmiştir. +*GInA* / +*KInA* eki Doğu Türkçesinin klasik döneminde ünlü ve ünsüz uyumlarına girmiş olarak karşımıza çıkar: *cāngina*, *yūzgine*, *yumrukqina*, *kōkkine* vb. Günümüz Özbek Türkçesinde ise ek, sonu *k / k*, *g / ğ* ile biten kelimelere +*kinā* / +*qinā* biçiminde gelmektedir: *kiçik+kinā* > *kiçkinā* “küçük”, *sāğ+ğinā* > *sāqqinā* “sağlamca”. Diğer bütün kelimelere ise +*ginā* olarak gelmektedir: *bālāginā* “yavrucuğum”, *cānginām* “cancağızım”.

Bu ek işlev bakımından gerek tarihî gerekse günümüz Doğu Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki +*CXk*, +*CAğlz*, +*cAk* vb. küçültme eklerinde olduğu gibi *küçültme*, *şefkat*, *sevgi* vb. yanında zarfları pekiştirme işlevlerinde kullanılır. Bu durum klasik dönemden *cānginam* “cancağızım” ancak *çingina* “gerçekten”, günümüzden ise *xālāgināng* “teyzeciğin”, *yumşāqqinā* “yumuşacık” kelimelerinde açıkça görülmektedir.

Bir şiirde özellikle klasik döneme ait bir gazelde bu ekin bulunduğu birkaç kelime bulunabilir. Bu durumda ekin tabii olarak diğer bir söyleyişle ekin bulunduğu kelimeler öyle gerektiği için kullanıldığı söylenebilir. Ancak bir gazelde şair, kafiye olarak kullandığı bütün isimlere bu eki getiriyorsa, aynı şekilde bu eki beyitteki diğer kelimeler de kullanıyorsa o takdirde ekin bilenen işlevleri dışında şiirde ahenk unsuru olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

Anahtar kelimeler: +*GInA* küçültme eki, Klasik Doğu Türk Şiiri, +*GInA* küçültme eki redifli gazeller.

Usage of +*GInA* Suffix As a Harmony Element in Classical Eastern Turkish

Poetry

Abstract

Old Turkic +*KIn̄yA* suffix has been transformed into +*GInA* / +*KInA* in classical era of Eastern Turkish. /n̄y/ phonem has been normally used as /y/ phonem in Eastern Turkish: *koñy* > *koy*, *yañy* > *yay*- etc. However, as an exception, it has continued as /n/ phonem in +*KIn̄yA* suffix. +*KIn̄yA* suffix shows up with both palatal and

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: stolkun@anadolu.edu.tr.

labial harmony in classical era: *cāngina*, *yüzzine*, *yumruqına*, *kökkine* etc. This suffix comes in the form of *+kinā* / *+qinā* to the words which ends with *k / k̄*, *g / ğ*: *kiçik+kinā* > *kiçkinā* “very little, very small”, *sâğ+ğınā* > *sâqqınā* “stout” etc. As for all other words, it comes as *+ginā*: *bâlâginā* “my dear child”, *cânginām* “my dear”. In both historical as well as present day Eastern Turkish, the suffix is used to function to emphasis the adverbs in addition to functioning as diminutive and endearment expression like Modern Turkish *+CXk*, *+CAğIz*, *+Cak* suffix etc. This is clearly seen in examples of classical era like *cânginām* “my dear”, *çingina* “indeed” as well as present day examples like *xâlâgināng* “your auntie”, *yumşâqqınā* “fluffy”.

There may be a few words with *+GinA* suffix in a gazel which belongs to the classical era. In this case, it can be said that the suffix is naturally used because the words to which it is added require to be so. However, in a gazelle, if the poet brings this suffix to all the words he uses as rhyme, and if this suffix is also used for another words in the same way, then we can eventually say that the suffix is used as an element of harmony in poetry besides its well-known functions. We found out that this suffix has been used as a harmony element by seven poets. The best examples of this kind of harmony are seen in Nevai.

Uzbek oral literature is the appropriate zone to search an answer of the question of what the inspiration of using of *+GinA* suffix as a harmony element in Nevai and other poets who rarely use this suffix normally. When we examine the Uzbek folk songs, it seems that this suffix is used frequently. That Nevai refers to the folk songs like *tuyug*, *koşuk*, *urguştek*, *çenge*, *Muhabbet-nâme*, *°Arazvârî*, *ozmag*, *buday-buday*, *türki* which belong to different Turkic communities shows his interest and inclination to folk songs. So it would not be wrong to say that afore mentioned eight poets, especially Nevâi, gave works in this style with the influence of Uzbek folk songs.

Keywords: *+GinA* diminutive suffix, Classical Eastern Turkic Poetry, Gazels involving *+GinA* diminutive suffix as rhythm.

Giriş

Göktürkçe döneminde, bünyesinde öndamak genizsili /*n̄y*/ sesi olan *kañyu* “hangi”, *koñy* “koyun”, *koñyçı* “çoban”, *turnya* “turna”, *kıtañy* “Hitay”, *yañy-* “yaymak, dağıtmak” gibi kelimeler ile isimden isim yapan *+kInyA* eki; Özbek Türkçesinde *qäy*, *qoy*, *qoyçı*, *Xıtây* “Çin”, *yây-* biçimlerinde /*y*/, ancak *turnya* kelimesi ile *+kInya* ekinde ise *turnä* ve *+ginä* biçiminde /*n*/ ile varlığını sürdürmektedir.

Talat Tekin addan ad yapan ekler başlığı altında *+kInyA* küçültme isimleri türettiğini belirterek *azkinyä* “azıcık, (nüfusu) pek az” kelimesinden bulunduğunu söyler (Tekin, 2000, s. 84). A. Von Gabain ise bu ekin Eski Türkçedeki durumunu *Edatlar ve Edat Benzeri Ekler* bahsi altında alır (1988, s.105):

251. *+kınyä* (kitabeler), *+kına* (*n ağzi*), *+kıya*, *+kıa* (*y ağzi*) ve önlü şekilleri *+kinyä*, *+kinä*, *+kiyä* ve *+kiä*: Kuvvetlendirme, küçültme ve sevgi kelimeleri teşkiline de yarar; tamamıyla bir kelime teşkili unsurudur. *Birkinyä mün* (MI 23,32 böyle) “bir tek günah”, *bir+kiä amraç oğlum* (KP 25,4) “biricik sevgili oğluk, *yağuk+kıa* (UIV A279) “çok yakın, yakıncacık” /.../

Bu ek, Karahanlı döneminde hem +*kına* hem de +*kıya*, +*kıa* biçimlerinde görülmektedir (Sarıca, 2002, 12). Kutadgu Bilig’de *az+kına*, *az+raq+kına* ve *harf+kına*; ancak Kâşgarlı Mahmud’da *er+kiye* “adamcağız”, *kız+kıya* “kızcağız”, *oğul+kıya* “oğulcuk”, *yer+kiye* “yercik” kelimelerinde bulunmaktadır.

Harezmi döneminde ise ekin *azgına*, ~ *azkına*, *qurtkına*, *yaşgınam*, *közginem*, *sözginem* gibi örneklerde +*Gına* / +*kına* biçiminde kullanılmaktadır (Ata, 2002, s. 68).

Karluk grubu lehçelerin esasen Uygur döneminin /y/ ağzının özelliklerini sürdürürken +*kIn̄yA* ekinde +*KInA* biçimini tercih ettikleri görülmektedir.

Bu çalışma Türkçenin tarihî lehçelerindeki +*GInA* ekinin günümüz Özbek Türkçesiyle hem işlevlik hem de kullanım yönünden birebir örtüştüğü iddiasındadır. Yapılan taramalar neticesinde ekin şiir diline nispetle nesirde daha yaygın olduğu görülmüştür.

Klasik Doğu Türk şiirinde ekin kullanımına geçmeden önce, ekin işlevlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için önce günümüz Özbek Türkçesindeki küçültme eklerine, ilâveten +*GInA* ekinin hem klasik hem de günümüzdeki işlevce kullanımına, ayrıca Özbek sözlü edebiyatındaki duruma bakmak uygun olacaktır.

+*GInA* Ekinin Çağatay Döneminde Kullanımı

Doğu Türkçesinin klasik dönemini inceleyen çalışmaların başında gelen Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*’nda bu ekle ilgili olarak şunları söyler:

-*gına* / -*kına* / -*gine* / -*kine*: İsim ve sıfatlara gelir, küçültme ifade eder: *ābādāngına* cevāb “güzelce cevap” Mec. 56a:3 /.../ Bu ek, sayı isimleri ve zamirlere de getirilebilir: *birgine* “bir tanecik, bir tek” B 26a:5, *buğına meşel* “bu küçük masal” Küll. S 669a:23, *uşmunçağına* “yalnız bu kadarlık” Şeyb. Vamb. IV, 21, s. 22. (Eckmann 1988: 34)

Dönemle ilgili bir diğer önemli çalışmayı yapan Bodrogligeti, *A Grammar of Chagatay* adlı çalışmasında bu eki, Türkçe yapım ekleri içinde açıklayarak örneklendirdiği diğer küçültme ekleri -*ça*/ -*çä*; -*çaq* / -*çäk*, -*çin*/ -*çin*/ -*çuq*/ -*çük* arasında madde başı olarak ele almaz, yalnızca “The Indefinite Suffix ē” ekiyle ilgili açıklamada değinir:

Belirsizlik ī’si bir ada özel bir statü verir. Bu ek yalnızca Arapça ve Farsça kelimelere eklenir. Yukarıda belirtildiği gibi kapalı bir yapı oluşturur. Özel statüde bulunan kelimeler çekimsizdir. Bunlar durum çekimi, karşılaştırma eki -*raq* / -*räk*, küçültme eki -*gına* / -*ginä* gibi ekleri almazlar (Bodrogligeti: 57).² Ancak Bodrogligeti, nemäginä “something” (s. 140) örneğine rağmen ilginç biçimde daha sonra *Formation of Nouns* bahsinde ekleri alırken bu eki ele almaz.

² As indicated above, it creates a closed morpheme: Words in the particular status are indeclinable. They cannot take case endings or any other suffixes such as the comparative -*raq*/-*rak*, the diminutive -*gina*/-*gına*. It can occur as head of an izafat structure but cannot take the izafat marker (Bodrogligeti, 2001, s. 57).

Mustafa Argunşah *Çağatay Türkçesi* adlı çalışmasında bu eki, isimden isim yapma ekleri bölümünde ele alır:

+*GInA*: Çağatay Türkçesinde küçültme işleviyle kullanılır. Kalınlık-incelik uyumuna uymayan örnekleri de vardır: *apağ+kına* “bembeyaz”, *bir+gine* “biricik”, *bu+gına* “bunun gibi, böylece”, (*Dīvānıñ arkaşığa buğına kıt’anı bitidim* “Divan’ın arkasına bu kıtayı yazdım” Babur), *esrük+gına* ~ *esrük+gine* “sarhoşça”, *hücre+gına* “hücrecik”, *kiçik+kine* “küçücük”, *kitābet+kına* “kitabecik”, *kuş+gına* “kuşçağız, küçük kuş”, *oğul+gına* “küçük çocuk”, *ötrükgine* (< *öt-ür-ük+gine*) “yalancık”, *yüz+gine* “yüzceğiz” (Argunşah, 2013, s.103-104).

+*GInA* Ekinin Klasik Dönem ve Günümüz Özbek Türkçesiyle İşlevce Karşılaştırması

Klasik dönemde +*GInA* olan ek günümüz Özbek yazı dilinde esasen +*ginä* biçimindedir: *âtāginām* “babacığım”, *cānginām* “cancağızım, canım”, *kitābginām* “kitapçığım”, *uygināsi* “evceğizi”, *fārzāndgināng* “evlatçığın”. Ancak sonu *k*, *q*, *g* ve *ğ* ile biten kelimelerde ek ötümsüzleşme ve benzeşme ses olayları neticesinde +*qinā* / +*kinā* biçimlerine dönüşür: *âyâq+ginā+m* > *âyâqqinām* “ayakçığım”, *belbâğ+ginā+ng* > *belbâqqināng* “kuşakçığın” vb.

Günümüz Özbek Ölçünlü Dilindeki Küçültme Ekleri

Günümüz Özbek Türkçesinde +*ginä* eki yanında +*çä*, +*çäq*, +*çäk*, +(ä)lâq, +(ä)kây ekleri yanında *cân* kelimesi de sevgi, merhamet, küçültme gibi işlevlerde kullanılır. Ancak bu görevler için asıl olarak +*ginä* ve +*çä* ekleri faal olarak kullanılır. Diğerleri esasen kalıplaşmış olarak kullanılır.

Not: Özbek Türkçesiyle yazılmış metinlerin transkripsiyonunda 34 harfli Türk dünyası ortak alfabesi esas alınmıştır.

Hây, ükä, hây, qäynicānim, mengä qäräng, özizgä keling... “Hey, birader, hey sevgili kaynım bana bakın, kendinize gelin...” (Mänsur, 1998, s. 83)

Endi äkäcängizni çağıravering, uyälmäsinlär, biz ketdik, /.../ “Artık sevgili ağabeyinizi çağırım, çekinmesin, biz gidiyoruz, /.../ (Mänsur, 1998, s. 85)

Xuddi qozıçâqlär dikir-dikir säkräşib, oynâqläşgäni käbi! “Tıpkı kuzucukların zıp zıp zıplaşarak oynadıkları gibi!” (Mänsur, 1998, s. 192)

U oşä — kinogä bārgünimizçä häm bicirläyverib, hämmämizni küldirib tinçimägän qızälâq edi. “O, o filme gidinceye kadar habire bıdır bıdır konuşarak, hepimizi güldürmekten yorulmayan bir kızcağız idi.” (Mänsur, 1998, s. 149)

Duâ qılıb ülgürmäsläridän bäläkây xântäxtägä tärnäşib, qıyqırä ketdi. “Daha ettikleri duayı bitirmeden yavrucağ sofrası masasına tırmanarak bağırmaya başladı.” (Mänsur, 1998, s. 202).

Ekin klasik dönemle günümüz ölçünlü Özbek Türkçesinde işlevce karşılaştırması

Sevgi, küçültme, şefkat, acıma işlevlerinde kullanılır:

Klasik dönemde

Mevlānā Atayī /.../ Qāfiyaside ° aybūnası bar, ammā Mevlānā köp türkâne aytur irdi (Eraslan, 2001, s. 68)

MİR Hüseyin- Mu° ammāyī /.../ MİR qaşıdın ikendür kim nāgāh köngülğine MİR'din ağırgay. (Eraslan, 2001, s. 144)

Big Melekī /.../ egerçi burun birev mu° ammāğına ayta alur irdi /.../ (Eraslan, 2001, s. 175)

Seyyid Kuṭb /.../ ve nazımların ol nākeskinenin meyli mu° ammāğa köprek vāqī° bolğan üçün bir mu° ammāsın bitildi. (Eraslan, 2001, s. 86)

Ebu'l-° Abbās Aḥmed b. Yahyā-i Şirāzī /.../ kim bolğay ki bu yigitkineni öyige yitkürgey (Eraslan, 2001, s. 88)

Ebu'l-° Kāsım el-Ḥakīm es-Semerḳandī /.../ şeyḥ Ebu'l-° Kāsım aṅğa ayttı kim ay qarındaş munı ḥöd yaşkınlalar kılurlar. (Eraslan, 2001, s. 75)

Ebü Bekr-i Cevzākī /.../ didim ki susız min ve könlüm tāzeğına ḥıyār tiler ki boğzumı ölütkey min. (Eraslan, 2001, s. 123)

Ḥ°ace Ḥayrçe /.../ Gāzergāhğa kildi ve bir öyğine yasadı (Eraslan, 2001, s. 218)

Özbek yazı dilinde

Qızıl pārancidā kelib, oşā pārancisidā ketdi, bāvāqışginā... “Kırmızı çarşafı gelip aynı çarşafı gitti, zavallıcık...” (Mānsur, 1998, s. 16)

Vāy, Bāhriddinim, Bāhriddinginām, meni bu māzāristāngā tāşlāb, qāyāqlārgā ketding-ey, cānım bālām! Cānginām bālām! “Vah, Bahriddin'im, Bahriddinciğim, beni bu mezarlığa atarak nerelere gittin ey canım yavrum! Cancağızım yavrum!” (Mānsur, 1998, s. 20)

Vāy Bāhriddinginem, mengināni tāşlāb, qāyāqlārgā bāş ālb ketding, bāle-em?! “Vah Bahriddinciğim, benceğizi bırakıp başımı alıp nerelere gittin, yavruuum?!” (Mānsur, 1998, s. 24)

Vāy, xālāgināng āylānsın, kāttā yigit bop qāpsān-ku, bālām. “Vay teyzeciğin sana kurban, kocaman delikanlı olmuşsun ya yavrum.” (Mānsur, 1998, s. 25)

Toxtā, toxtā bālāginām, - deb yālvārdi āpām, - bu gāplārni sengā kim āytdi özi? “Dur, dur yavrucuğum, - diye yalvardı ablam, - bu konuşmaları sana kim söyledi acaba?” (Toxtābāyev, 2009, s. 42)

Beddualarda pekiştirme amaçlı kullanılmaktadır:

Klasik dönemde

Seyyid Qurāze /.../ Bu maṭla° ol bed-bahtkinanındur (Eraslan, 2001, s. 85)

Özbek yazı dilinde

Kimsān özing, bālāgināgā yolıqqur!... “Kimsin sen, belaya uğrayası!...” (Mānsur, 1998, s. 19)

Zarfları pekiştirme işlevinde kullanılır:

Klasik dönemde

Mevlānā Maqşūd /.../ Ğazel tavrıda küşiş köprekkine kıılır. (Eraslan, 2001, s. 113)

Mevlānā Nergisī Herī’lig durur. Mezkūr bolğan taħalluş bile nazm aytur irdi. Anı Āhī’ğa tebdīl kııldı. Sebebin soruldu irse ābādāngına cevāb aytmadı (Eraslan, 2001, s. 89)

Özbek yazı dilinde

Çarşānbā bāzārigā sigir bilān buzāğnı hām xāydāb bārb pullāb keldik, tāmđāgi ikki-üç yildān buyān qurıb yātğān bedā hām tüzükkinā pul boldı. “Çarşamba pazarına sığırla buzağıyı da götürüp paraya çevirdik, damdaki iki üç yıldan beri kurumuş haldeki yonca da oldukça iyi para etti.” (Toxtābāyev, 2009, s. 37)

Ānā, sāssıqpāpışāk «ku-ku-piş»lāb ālā qānātlārnı yāygāniçā, yāngināmdān hāvālāb ötdi. “İşte, ibibik de “ku ku piş” diyerek ala kanatlarını açtığı gibi hemen yanımdan havalandı geçti.” (Mānsur, 1998, s. 14)

Men hām sekinginā bir çetgā otırdım. “Ben de yavaşıca bir kenara oturdum.”(Mānsur, 1998, s. 20)

Edat grupları cümlede zarf işlevinde kullanıldığında edatın üzerine gelebilir.

Şundān keyinginā Sultānmurād ākām çirāyli moylāvını silāb, külib qārādı. “Ancak ondan sonra Sultānmurād Abim güzel bıyıklarını okşayıp gülerək baktı. (Mānsur, 1998, s. 86)

Zarflarla veya zamirlerle birlikte kullanıldığında cümleye çok defa “ancak, yalnızca” anlamlarını katar:

Men sundāginā devārgā qāpışıb ösgān surx ālmānı tānidim. “Ben ancak o zaman duvara bitişik büyüyen kırmızı elma ağacını tanıdım.” (Mānsur, 1998, s. 191)

Zamirleri pekiştirmek için kullanılır:

Klasik Dönemde

Mevlānā Hacı-i Sogdı /.../ Buğına meşelni yaħşığına bağlağan üçün, ümīd ol kim Tıngri aᅇga rahmet kılmış bolğay. (Eraslan, 2001, s. 70-71)

Özbek yazı dilinde

Buğınā emās, könglimning bir çekkāsı nimā üçündür ğāş tārıtı turıbdı. “Yalnızca bu değil, gönlümün bir kenarı da nedense sıkılıyordu.” (Mānsur, 1998, s. 87)

Özbek Sözlü Edebiyatında +GInA Ekinin Kullanılmasına Örnekler

Aşağıdaki değişik örneklerde de görüldüğü gibi Özbek sözlü edebiyatında +GInA eki oldukça işlek olarak kullanılmaktadır.

Ninnilerden örnek:

Sen süyüklı erkātāyım, āllā-yā, āllā-yā,

Sen sevgili nazlıcığım, ninni nini

Soxlikkinā qozıçāğım, āllā-yā, āllā-yā.

Nazlıca kuzcuğum, ninni nini

Süyib-süyib öpāy seni, āllā-yā, āllā-yā,

Sevip sevip öpeyim seni, ninni nini

Siringinā dombāğım, āllā-yā, āllā-yā.

Tatlıca tosunum, ninni nini

(Näimov, 2006, s. 8)

Tarlada öküzle saban sürerken söylenen türkü:

<i>Hökizginäm, boyginäng ezildi,</i>	<i>Öküzcüğüm, boycuğun ezildi,</i>
<i>Közginängdän yaşlar qatâr tizildi,</i>	<i>Gözceğizinden yaşlar dizi dizi dizildi.</i>
<i>Boyinturuq bilän âmâç târtmäsäng,</i>	<i>Boyunduruk ile sabanı çekmezsen,</i>
<i>Sening bilän mengä görür qızıldı</i>	<i>Seninle bana mezarlar kazıldı.</i>

(Mädäyev– Sâbitovä, 2010, s. 19)

Keçiden süt sağarken söylenen türkü:

<i>Äğziginängdä oting bâr, çürey-çürey</i>	<i>Äğizciğında otun var, çürey çürey,</i>
<i>Yeliginängdä süting bâr, çürey-çürey,</i>	<i>Memeciğinde sütin var, çürey çürey,</i>
<i>Sersâqâlm cânivâr, çürey-çürey,</i>	<i>Bol sakallım hayvanım, çürey çürey,</i>
<i>Kerilib turgän buting bâr, çürey-çürey</i>	<i>Gerilip duran ayağın var, çürey çürey.</i>

(Mädäyev– Sâbitovä, 2010, s. 82)

Kirmen eğirmeyle ilgili türkü:

<i>Çärx yigirib, çärx yigirib,</i>	<i>İğ eğirip, iğ eğirip,</i>
<i>Şul qolginäm tâlädir,</i>	<i>Bu elceğizim yorulur,</i>
<i>Ägär şunu yigirmäsäm,</i>	<i>Eğer bunu eğirmesem,</i>
<i>Bälälär âç qälâdir.</i>	<i>Çocuklar aç kalır</i>
<i>Çärxginäm, ey, çärhginäm,</i>	<i>İçciğim, ey içciğim,</i>
<i>Yüräkinäm âläsän,</i>	<i>Yüreğicim alırsın,</i>
<i>Äyt-çi, sen bu yurtlârdän,</i>	<i>Söylesene sen bu yurtlardan</i>
<i>Qaçänginä yoqäläsän?</i>	<i>Ancak ne zaman kaybolursun?</i>

(Mädäyev– Sâbitovä , 2010, s. 84)

<i>Yüräkinämning tâftigä tändir qızıydi,</i>	<i>Yüreğimin ateşine tandır ısınır,</i>
<i>Közginämning yaşığä ördäk suziydi.</i>	<i>Gözceğizimin yaşına ördek yüzer.</i>

(Mädäyev– Sâbitovä, 2010, s. 95)

Çocuk türkülerden bir örnek:

<i>Bir ânâr, ikki ânâr;</i>	<i>Bir nar, iki nar;</i>
<i>Üç ânâr – üçginäsi,</i>	<i>Üç nar, üçü,</i>

<i>Tört ânâr – <u>törtginâsi</u>.</i>	Dört nar, <u>dördü</u> ,
<i>Beş ânâr çâmbârdâ,</i>	Beş nar çemberde,
<i>Âltısı âmbârdâ.</i>	Altısı ambarda

(Mädäyev– Sâbitovä, 2010, s. 204)

Qılpillämä “cilvelenme, nazlanma” adlı halk türküsünün ilk dörtlüğünde ek redif olarak kullanılmıştır.

<i>Qâshing <u>ösmädäkkinä</u>, qılpillämä.</i>	Kaşın rastıklı <u>gibice</u> , cilvelenme,
<i>Beling <u>täsmädäkkinä</u>, qılpillämä.</i>	Belin <u>incecik</u> , cilvelenme,
<i>Men seni kâmpir desäm, qılpillämä,</i>	Ben seni kocakarı desem, cilvelenme,
<i>Qılığing <u>qızdäkkinä</u>, qılpillämä.</i>	Davranışın kız <u>gibice</u> , cilvelenme,
<i>Qılpillämä, <u>jânginäm</u>, qılpillämä.</i>	Cilvelenme, <u>cancağızım</u> , cilvelenme.

(anonim)

Gelin gelirken söylenen ve en eski olarak Nevâî'nin *çenge* adıyla kaydettiği ve günümüzde Özbekler arasında *yar yar* diye bilinen türkünün bir bölümünde ek şöyle geçer.

<i>Däryâ tâşqın suvlâr tolqın ötâlmäymän yâr yâr</i>	Irmak taşkın, suları dalgalı geçemiyorum yar yar
<i>Âtım ärrîq mänzilimgä yetâlmäymän yâr yâr</i>	Atım zayıf menzileme yetemiyorum yar yar
<i>Âtginämni ärrîq qılğân şul mäydä tâş yâr yâr</i>	<u>Atcığıımı</u> zayıflatan şu ufak taş(lar) yar yar
<i>Yüzginämni sâriq qılğân şul qälâm qâş yâr yâr</i>	<u>Yüzeğizimi</u> sarı kılan şu kalem kaş yar yar.

(anonim)

Nevâî'nin *Mîzânu'l-Evzân*'ında *tuyug*, *koşuk*, *urguştek*, *çenge*, *Muhabbet-nâme*, *°Arazvârî*, *ozmag*, *buday-buday*, *türki* (Eraslan 1993) gibi değişik Türk topluluklarındaki sözlü edebiyat tür ve usullerinden bahsetmesi, onun şifahî edebiyattan haberdar olduğuna ve eserine alacak ölçüde mühim gördüğüne delalet eder. Sözlü edebiyatının etkisinin belki de en güzel ve somut örneği klasik şairlerden Übeydî'nin (1487-1539) günümüzde bile Özbek düğünlerinde söylenen *yar-yar* türküsü tarzında gazeller yazmasıdır.

Gazellerde +*GInA* Ekinin Ahenk Unsuru Olarak Kullanılması

Başta Nevâî olmak üzere klasik dönem şairlerinin +*GInA* ekini kullandıkları görülmektedir. Ancak klasik dönemde bu ek işlek değildir. Ancak son dönem yani mahallileşmenin başladığı, klasik dönemden günümüz Özbek Türkçesine geçiş sürecinde yaşayan şairlerde ekin daha yaygın kullanıldığı görülmektedir.

Nevâî, bu eki şiirlerinde nadiren de olsa kullanmaktadır. Aşağıdaki ilk beyit Nevâî'nin *Ġarâ'ibü's-Sıġar*, diğeri *Sedd-i İskenderî* den alınmıştır.

Ay Nevâî niçe az azġına mey medresede

Deyr ara kir ki içer Őeyġ tola Őâb tola (Kut, 2003, s. 52)

Yırakrakına bolsa hem bâġ imes

Ki il Őehrsiz asru ġam-nâk imes (Tören, 2001, s. 301)

Aşağıdaki beyit Babur'a aittir.

Ma° zür tut er vaslıġa kirek yitsem

Ni çäre kılay azġına mâni° bardur (Yücel, 1995, s. 253)

Bu örneklerin dışında başta Nevâî olmak üzere aşağıda ismi verilen toplam sekiz Şair gazelinde +*GInA* ekini redif olarak kullanmıştır:

Nevâî (1441-1501)

Münis (1778-1829)

Şevkî (1785-1861)

Ġgehî (1809-1874)

Fîrûz (1845 –1910)

Mukîmî (1850-1903)

Furkat (1859-1909)

Evez (1884 – 1919)

Not: Bu bölümde klasik döneme ait günümüz Özbek Kiril / Latin harfleriyle yayımlanan özgün biçimi Arap harfli olan metinler, Türkiye'deki yayımlardaki okumalara uyarlanmıştır

Nevâî (1441-1501)

Aşağıdaki gazelinde Nevâî, +*GInA* eki *yumruġına*, *câġınam*, *yüzġinesidin*, *özġinesin* kelimelerinde sevgi, küçültme, nazlandırma; *nâzüküne*, *çâbükkine*, *türlüġüne*, *çınġına*, *ötrükkine*, *ösrükkine*, *küçlüküne*, *kökkine*, *yalġanġına*, *Őüküne* kelimelerinde ise zarfi pekiştirme işlevinde kullanılmıştır.

Bir kiçik yaşlıġ nigārī tapmışam nāzükkine,

Sikretürde tevsenin meydān ara çābükkine.

Geh vefā, geh nāz u geh efsūn bile özginesin,

Körgüzüp her laħza dilberliġda bir türlükkine.

Cevr ile tehdidi bī-dillerġa bari çınġına,

Mihr ile her va° de kim kıldı barı ötrükkine.

Asru yalġan va° desidin köymüş irdi cānġınam,

Añġıdiban bir kiçe tüşti ilgime ösrükkine.

İstedim boynın kuçup, yüzginesidin öpke-min,

İztrāb iylep talaştı, bar emiş küçlökkine.

Yüz öperge koymadı, ilgin dedim bārī öpey,

Taşlaban yumrukkına, kıldı közümni kökkine.

Her ni dediñġ bar edi yalġanġına baştın ayak,

İy Nevāyī, munça yalġan digüçe bol şükkine. (Kaya, 1996, s. 536-537)

Mûnis (1778-1829)

Asıl adı Şîr Muhammed olan Mûnis (Özbek Latin alfabesine göre Shermuhammad Munis) aslen Harezmlidir. Munis de şiirinde *+ġına* ekini redif olarak kullanmıştır. Ayrıca ekten mısra içinde de mümkün olduğunca yararlanmıştır.

Kirdi merdüm ara çün yaşgine cānāñınamız,

Tökdi yaŝ dürginesin dīde-i giryāñınamız.

Sin çekib yüzginesiġa ikki kâkilginesin,

Otġa qaydı bile tüşti köngül cāñınamız.

Nīm-bismilġınalar boldı tepiŝ birle helāk,

Yana bir kélmes ése boynıġadur kañınamız.

Künimizni kéçe qıldı ġam-ı hicrāñınası,

Vaqtur kélse eger şem°-i şebistāñınamız.

Bilmedük qaysı perî-vesğına manzûrî érken,
Bizge mecnûn-ı elâhân u el-âmânğınamız.

Hicri şâmıda ul ay yüzginesin yâd etdük,
Taptı bir sem'ğına külbe-i ahzânğınamız.

Vasl bûstânıda gül-geşt temennâmız bar,
Yâ Rab, olğay müyesser cemenistânğınamız.

Işq meydânığa cân-bâzğına yoq biz dék
Kim baş u qadğınamız gûy ile çevgânğınamız.

Gerçi yâdur qadımız, qıl xazer, éy gerdûn kim,
Âh érür oqğınamız, şu'lesi peykânğınamız.

Ğam émes bolsa cefâ hâsılı xırman xırman
Berq âlemğa urar bî-eser efğânğınamız.

Özimiz télbe vü Leylî-veşimiz tıflğına,
Munis olğay néçük ahvâl-i perîşânğınamız. (Yusupov, 1980, s. 131)

Şevkî (1785-1861)

Asıl adı Muhammed Şerif olan Şevkî Kettekorganî, (Özbek Latin alfabesine göre Shavkiy Kattaqo'rg'oniy "Şävqiy Kättäqorğaniy") bu eki yalnızca redif olarak kullanmıştır.

Ey qadi serv-i sehî, bülbül-i gül-zârginem,

Közimi rûşeni vü mahrem-i esrârginem.

Déb oşal gevher-i yek-dâne meni mahv étey,

Sadqa bolsun anı yolıda yoq u barginem.

Bolmasun âfet-i dünyâğa giriftâr aslá,

Közimni allıda yürsün gül-i bî-hârginem,

Cânıma râhat érür könglümi ârâmgehi

Servi ul gül gözelim hem méni dildârginem.

Ğam-ı eyyâm köngül perdesiğa yol tapmay,

Méni şâd eyledi ul gevher-i şeh-vârginem.

Ger Züleyhâ-i zamân désem anı, ayb étmeñg,

Mısr-ı külfetde mañga boldı xaridârginem.

Leb-şeker tûtisi Şevqîni séverde aytur:

Ey qadı serv-i sehî, bülbül-i gül-zârginem (Mâhmudov, 1966, s. 209)

Âgehî (1809-1874)

Klasik dönemin son büyük şairlerinden olan ve Harezmi'ye bağlı K1yat köyünde dünyaya gelen Âgehî mahlaslı Muhammed Rızâ, +*GInA* ekini şiirinde ahenk unsuru olarak kullananlardandır. Ek, Âgehî'nin bu gazelinde Nevâî'de olduğu gibi, hem redif olarak hem de mısra içinde kullanılmıştır.

Aldı könglümni méniñg birgine dilbergineî

Tişi gühergineî, lebleri şekkergineî.

Cilve-ger boldı peridék sürüban³ raşını tîz,

Çâbük-i tergineî, şûx-i sitem-gergineî,

Bir bakıb hûş u xired naqdını ğâret qıldı,

Közi kâfırgineî, kirpigi niştergineî.

Qıldı hayrân meni yüz nâz u edâ zâhir étib,

Sîm-peykergineî, sözleri gevhergineî.

³ Kelime Kiril harfli metinde сърубон "soruban / söruban" olarak yazılmıştır. Burada muhtemelen dizgi hatası söz konusudur, çünkü anlam dikkate alındığında "sürübân" okunması daha uygundur.

Örteban ışq otığa cân u tenim eyledi kül,

Yüzi envergineî, xâl-i muanbergineî.

Aldı aql u xıred u sabr u qarârımnı sürüb

Bir tekâvergineî, şûx-i dil-âvergineî.

Qaçan olğay ki mañga kelse sürüb raşını ul,

Nâz-pervergineî, zâlim-i kâfırgineî.

Mende xôd qalmadı bir zerre kibi tâqat u tâb,

Eylegil, yâ Rab, anı tız müessergineî.

Âgehî bil kéçe-kündüz işidür âh u fiğân,

Kimge kim uçrasa bir yaşğına dilbergineî (Dâlimov, 1972, s. 81)

Fîrûz (1845 –1910)

Hive hanı olan Fîrûz (Özbek Latin alfabesiyle Feruz) mahlaslı II. Muhammed Rahimhân da bir müseddesinin bir altılığında +*GInA* ekini redif olarak kullanmıştır.

Cân alur her bakışı birle qara közginesî,

Tâze cân hem bérür élge şekkerin sözginesî,

Qaşı ya, kipriki oq, âfet-i cân yüzginesî,

Fitne-ger çâbük-i hud-râyî érür özginesî

Cânıma her nefes âzâr u cefâsını körüñg.(Feruz)

Mukîmî (1850-1903)

Asıl adı Muhammed Eminhoca Mirzahocaoğlu olan ve klasik dönemin son temsilcilerinden Mukîmî (Özbek Latin alfabesiyle Muqimiy) de söz konusu eki redif olarak kullanmıştır.

Uçradı nâ-geh mañga bir dilber-i meh-rûgine,

Xandesi şîrîn, kelâmı cân-fizâ dil-cûgine

Hüsnidin otlıĝ ne tâñĝ kim baqsa ruxsârın açıb

Kéltüralmay tâb u tâqat bolsa közge suvĝine

Mihr vaqıtıda nihâyet mehribân, köñĝül nevâz

Qahr hengâmı ba-ĝâyat tünd u hem bed-xûĝine

Dâna-i xâli yaraşĝan çehre-i gül-nârıĝa

Közleri âhû kibi müşk-i Xotan-ĝisûĝine

Xâl-i Hindûsın giribânıda körgeç reşkidin,

Kéldi çıqqum ul zamân sahrâ sarı déb "Hû"ĝine.

Âh urar tâvus bâĝlarda xırâmını körib,

Hasretidin kebg göyâ otka tüşgen mûĝine

Nâle bülbüldék cüdâlikdin, Muqîmî eylerem,

Yétse şâyed, déb, visâlinĝ gülleridin bûĝine (Kârimov, 1960, 39)

Furkat (1859-1909)

Asıl adı Zâkircân Mullâ Hâlmammedoĝlı olan Klasik dönemin son temsilcilerinden Furkat (Özbek Latin alfabesiyle Furqat) da şiirlerinde +*ĝine* ekinden ahenk unsuru olarak yararlanmıştır. Şair, bir şiirinde yalnızca *azĝine* (< az+ĝine) kelimesini redif yapmış; ayrıca iki gazelinde +*ĝine* ekini redif olarak kullanmıştır. Aşağıda şairin *azĝine* redifli gazelinin ilk ve son beyitleri, diĝer iki gazelin ise tamamı verilmiştir.

I.

Köz uçıdın qıl niĝâh, ey şûx-ı tannâz, azĝine,

Hüsn şâhisen, gedâni ét ser-efrâz azĝine.

Furkatıy dil-xesteni geh öltürüb, geh tırgüzür,

La'l-i cân-bahşınğdın olsa böyle i'câz azgine. (Râsul, 1980, s. 21)

II.

Şu'le-yi şem'-i rûxınğ mâh-i münevverdekkine

Yandurur pervânedék cânlarını ahgerdekkine

XıZR-âsâ xatlarıñğ her dem tutar âb-ı hayât,

Élge la'lıñğ cân bérür İsâ peyğamberdekkine

Ğunçe-i bâğ-ı hayâ ağzınğ, yüziñğ gül-berg-i ter,

Qâmetinğ ni naxl-i şemşâd u senâberdekkine

Qaşlarıñğ qavs-i quzahdur, bağlasañğ tir-i micenğ,

Sançılur atsañğ eger bağrımğa neşterdekkine,

Her terâvet ârızında anqadar bardur sefâ,

Pertevi köz közgüsüğa cilse gösterdekkine.

Qıl tekellüm cân helâvet tapsun, ey şîrîn-zebân,

Leblerinğ dil tûtîsin kâmige şekkerdekkine.

Bâde-i nâz-ı teğâfüldin köziñğ mest étme kim,

Öldürür bî-cürm dil ehlini kâferdekkine.

Âstâneñğ güşesi Cemşid taxtıdekkine,

Maqdeminğ tufrağıdır tâc-i Sikenderdekkine.

Tâ felek evyânınıñğ tâkıda revşendur quyaş,

Körmedi devrân anası mâh-peykerdekkine.

Körsetib sen mâhnı yek-ser perişân étte çerx,

Cem' érdi sabr u aql u hûş ahterdekkine.

Néçe müddetler érür Furqat hayâlinġdin yıraq,

İştîyâqıñ otıġa küydüm semenderdekkine (Räsul, 1980, s. 20-21)

III.

Teñgri bérdi nâgâhândın bir nigâr-i yaşgine

Qâmeti nâzikkine, köp érke vü evbâşgine

Neçe müddet ġûşe-i ġamda aceb tenhâ édim,

Émdi cânım perdeside asrayın yoldaşgine

Işq derdini beyân eyler édim az-azgine

Yâşlıgıdın qıldı âxır sirlârimni fâşgine

Zulfiniñ şâmıdâ ul mehniñ cemâli şem'ige

Eylenürge cân quşı pervânedek xuffâşgine

Yıġlarımni şiddetidin aqtı eşk ornıge qan,

Rahm ile pervâsı yok cânân yüregi taşgine

Âqıbet hicrân cefâsı qıldı sergerdân meni,

Tapmadım bir munisî kim, bolsâ hûş kenğaşgine (Räsul, 1980, s. 23)

Evez Öter (1884-1919)

Hive edebî muhitinin önde gelen şairlerinden olan Evez Öter'den (Özbek Latin alfabesiyle Avaz O'tar "Ävâz Ötâr") Eckmann, İvaz Otar diye bahsetmektedir (Eckmann, 1996, s. 229). Evez'in de Nevâî gibi +*GInA* ekini hem redif olarak hem de imkân ölçüsünde mısra içinde kullandığı görülmektedir.

Aldı qarârımni meniñ bir yaşğına dilbergine.

Eyleb helâkim qasdıġa kirpiklerin niştergine.

Çeşm-i siyâhın oynatıb şirin söz ile aldatıb,

Uşşâq ara qıldı meni devâne-i bî-sergine

Ne âfet érdi bilmedim almaqğa âşiq köñlini

Ul nâzânin u meh-veş-i dil-dâr-i sîmin-bergine

Neyley şeker birle güher ta'rifin eyleb kim anıñ

Bardur tişi gevhergine, la'l-i lebi şekkergine

Reyhân u anberni nétey, ahbâb kim, ul yârını

Reyhân-ı terdek xatları, hem kâkili anbergine

Aql u şekîbimni adem qılmış meni bir gül-rûhî

Zülm u cefâ-pervergine, cevr u sitem-güstergine

Ğunc u delâl u işve u cilve bile bu dem Evez

Alğusı huş u tâqatım ul közleri kâfergine (Yusupov-Râhmânov, 1984, s. 37)

II.

Aldı şikeb u tâqatım bir meh-veş-i cânânğına

Mücgânları oq, qaşları ya, közleri fettânğına.

Alıb niqâbın nâgehân bezmimde ul ay yüzidin

Şevqı otığa örtenib bağrım bolur biryânğına

Öltürse çeşmi yoq ğamım, çun kim taparmen tâze cân

Qılsa leb-i cân-baxşıdın bir buseî ihsânğına

Nâzik émişdür xâtırı, tâ bolmâsun ul ay melûl

Kûyi ara köp çekmegil feryâd ile efğânğına

Âşıqlar içre ger meni mahsûb qılsa ul gözel

Qalmas edi könglüm ara zerre kibi ermânğine

Renc-i firâqıdın anıñ yoq sıhat imkânı mañga

Ger sorğalı hâlımnı bir kélmes ése pinhânğine

Cân naqdını ıqdâmığa isâr éter erdim, Evez

Kélse bu aqşam bolğanı men zârğa mehmânğine (Yusupov-Râhmánov, 1984, s. 37)

Bunların dışında kimi şairlerde +*GInA* eki almış tek kelimenin redif olarak kullanılmasına rastlanmaktadır. Asıl adı Bâbârahim Mulla Velioğlu olan Meşreb (1640-1711) de yazdığı gazellerinin birisinde *özginem* “bizzat kendim, benceğiz” (*öz+ginä+m*) kelimesini redif olarak kullanmıştır. Aşağıda bu gazelin ilk ve son beyitleri verilmektedir.

Işk otğa örtenib divâne bolğan özginem,

Küye-küye kül bolub biryâne bolğan özginem

Ul sirâtu'l-mustaqim aldıda barça yığlaşur,

Işkın rehber qılıban andın ötken özginem. (Yusupov, 1990, s. 72)

Şiirlerinde Nihânî (Nihâniy) mahlasını kullanan ve klasik dönemin son temsilcilerinden olan Hamza Hekimzâde Niyâzî (Özbek Latin alfabesiyle *Hamza Hakimzoda Niyoziy* “Hämzä Häkimzädä Niyâziy”) (1889-1929) de şiirinde *ästâğınä* “yavaşça” (<*ästâ+ ğinä* < *âheste +gina*) kelimesini redif olarak kullanmıştır. Bu gazelin ilk ve son beyitleri aşağıda verilmiştir.

Bardım, nigârım üyige bir kéçesi astâğına

Yüz möreleb, miñ yol çöçib,qaqdım eşik astâğına.

Neyley, Nihânî, ayrulub qaldım bu gurbet-hânede

Xılvet, qaranğu köçeler birle yürüb astâğına (Erkinov vd., 1988, s. 177-178)

Sonuç

Eski Türkçeden beri kullanılagel +*GInA* eki, esas olarak hem küçültme hem de zarfları pekiştirme işlevinde kullanılmaktadır. Bu ekin Göktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi dönemlerinde çok işlek olmadığı görülmektedir. Klasik dönem şiirlerinde de işlek olmayan ek, dönemin nesrinde oldukça işlektir. Ayrıca günümüz ölçünlü Özbek Türkçesi yanında Özbek sözlü edebiyatında oldukça işlek olan ekin işlevleri klasik dönem nesrinde aynen bulunmaktadır.

Klasik dönem şiirinde nadir görülen +*GInA* ekini, başta Nevâi olmak üzere Meşreb, Âgehî, Şevkî, Mukîmî, Furkat, Hamza Hekimzâde tarafından redif şeklinde ahenk unsuru olarak kullanmıştır. Klasik dönem dilinin mahallileşerek günümüz Özbek Türkçesine geçiş sürecinde bir ahenk unsuru olarak ekin daha sık kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun +*GInA* ekini oldukça yaygın olarak kullanan zengin Özbek sözlü edebiyatından kaynaklanabileceğini söylemek çok da iddialı olmayacaktır.

Kaynakça

- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit.
- Ata, A. (2002). *Harezmi – Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Bodrogligeti, A. J. E. (2001). *A Grammar of Chagatay*. Lincom Europa.
- Dâlimov, S. (1972). *Muhâmmâd Rizâ Mirâb Erniyâzbek oğlu Âgâhiy Âsârlâr II Cild Devân Dâvâmı*. Taşkent: Ğâfur Ğulâm.
- Eckmann, J. (1996). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya. Ankara: TDK.
- Ekmann, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Eraslan, K. (1993). *Mizânü'l-Evzân*. Ankara: TDK.
- Eraslan, K. (2001) *Alî-Şîr Nevayî Mecâlisü'n-Nefâyis I (Giriş ve Metin)*. Ankara: TDK.
- Erkinov, S. – Q. Munirov – Ş. Eşânxocâyev (1988). *Xâmezâ Hâkimzâde Niyâziy Tolâ Âsârlâr Toplâmi Birinçi Tom Devân*. Taşkent: Fân. http://www.ziyouz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=3192&Itemid=30 12.01.2018.
- Gabain A. V. (1988) *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren: Mehmet Akalın. Ankara: TDK.
- Kârimov, Ğ. (1960). *Muqimiy İkki Tomlik Âsârlâr Toplâmi I Tom Lirikâ*. Taşkent: ÖzSSR Dâvlât Bâdiiy Âdâbiyât Nâşriyâtı.
- Kaya, Ö. (1996). *Alî Şîr Nevai Fevâidü'l-Kiber*. Ankara: TDK.
- Kut, G. (2003). *Alî Şîr Nevâyî Ğarâ'ibü'ş-Şîğâr İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*. Ankara: TDK.

- Mädäyev, Ä. – T. Säbitovä (2010). *Xälq Äğzäki Poetik İcadı Akademik litseylar üçün därslük*. Taşkent: Şärq.
- Mähmudov, M. (1966) “Şävqi”, *Özbek Ädäbiyätü Beşinçi Tom*, Taşkent: Bädiiy Ädäbiyät Näşriyätü, s. 201-224.
- Mänsur, M. (1998). *Cudälük Diyârı*. Taşkent: Şärq.
- Näimov, M. (2006). *Qädim Surxân Näväläri*. Taşkent: Sän'ät.
- Räsul, X. (1980). *Furqät Şe'riyätidän*. Taşkent: Özbekistân KP Märkäziy Komitetining Näşriyätü.
- Sarıca, B. (2002). “Qıtağu Bilig'de Addan Ad Yapan Ekler”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 337-362, Van (2002).
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Toxtäbäyev, X. (2009). *Beş Bäläli Yigit*. Taşkent: Yängi Äsr Ävlädi.
- Tören, H. (2001). *Alı Şır Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*. Ankara: TDK.
- Yusupov, Y. (1980). *Şermuhämmäd Munis Xäräzmiy Säylänmä*. Taşkent: Ğafur Ğulâm.
- Yusupov, Y. – Vähâb Rähmânov (1984). *Ävâz Säylänmä*. Taşkent: Ğafur Ğulâm.
- Yusupov, C. (1990). *Bâbârähim Mäşrâb Mehribânım Qäydäsän*. Taşkent: Ğafur Ğulâm.
- Yücel, B. (1995). *Bâbür Dîvânı*. Ankara: AKM.

Exended Abstract

Old Turkic +*KIn̄yA* suffix has been transformed into +*GInA* / +*KinA* in classical era of Eastern Turkish. /*n̄y*/ phonem has been normally used as /*y*/ phonem in Eastern Turkish: *koñy* > *koy*, *yañy* > *yay-* etc. However, as an exception, it has continued as /*n*/ phonem in +*KIn̄yA* suffix. +*KIn̄yA* suffix shows up with both palatal and labial harmony in classical era: *cāngina*, *yüzgine*, *yumruqına*, *kökkine* etc. This suffix comes in the form of +*kinä* / +*qinä* to the words which ends with *k / k̄*, *g / ğ*: *kiçik+kinä* > *kiçkinä*”, *sâğ+ğinä* > *sâqqinä* etc in the transition period to Uzbek Turkic. As for all other words, it comes as +*ginä* : *bäläginä* “my dear child”, *cānginäm* “my dear”.

The behavior +*GinA* suffix exhibits after in the historical Turkic written dialects developed in Turkistan after Old Turkic is as such:

The suffix show up in the form of both +*kina* and +*kıya*, +*kıa* in Karakhanid Era. It is seen as *az+kına*, *az+raç+kına* ve *harf+kına* in Kutadgu Bilig but as *er+kiye* , *kız+kıya* , *oğul+kıya* , *yer+kiye* in Kâşgarlı Mahmud. Contrary to the fact that Karluk dialects retain the characteristics of /*y*/ branch of Uighur Era, it is very interesting for them to prefer +*KInA* form of +*KIn̄yA* suffix.

The suffix is seen with the form of +*Gina* / +*kına* in the examples like *azgına*, ~ *azkına*, *qurtkına*, *yaşginam*, *közginem*, *sözginem* in Khwarezm.

In Classical Eastern Turkic, the suffix is used to function to emphasis the adverbs in addition to functioning as diminutive and endearment expression like Modern Turkish +*CXk*, +*CAğIz*, +*Cak* suffix etc. The use of the suffix in the same fashion is also seen in Uzbek written language.

Examples for diminutive, compassion, mercy and endearment expression of the suffix:

In Classical Era

Ebu'l-° Abbās Aḥmed b. Yaḥyā-i Şirāzī /.../ kim bolğay ki bu yigitkineni öyige yitkürey (Kemal Eraslan, *Alî-Şîr Nevayî Mecâlisü'n-Nefâyis I*, 88)

In Standart Uzbek Turkic

Vây, Bähriddinim, Bähriddinginäm, meni bu mâzâristângä täşläb, qäyâqlärgä ketdingey, cânım bäläm! Cānginäm bäläm! (Murād Mänsur, *Cudâlik Diyârı*, 20)

Examples for the function of the suffix as emphasising the adverbs

In Classical Era

Mevlānā Nergisī Herī'lig durur. Mez̄kūr bolğan taḥalluṣ bile nazm aytur irdi. Anı Āhī'ğa tebdīl qıldı. Sebebin soruldı irse ābādānġına cevāb aytmadı (Kemal Eraslan, *Alī-Şīr Nevayī Mecālisü'n-Nefāyis I*, 89)

In Standart Uzbek Turkic

Men häm sekinginā bir çetgä otırdım. (Murād Mänsur, *Cudālik Diyārı*, 20)

Examples for the function of the suffix as emphasising the pronouns

In Classical Era

Mevlānā Ḥacī-i Soġdī /.../ Buġına meşelni yaḥşıġına baġlağan üçün, ümīd ol kim Tinġri aṅġa raḥmet kılmıṣ bolġay. (Kemal Eraslan, *Alī-Şīr Nevayī Mecālisü'n-Nefāyis I*, 70-71)

In Standart Uzbek Turkic

Buġinā emäs, könglimning bir çekkäsini nimä üçündür ġaş tårtıb turıbdı. (Murād Mänsur, *Cudālik Diyārı*, 87)

There may be a few words with +*GinA* suffix in a gazel which belongs to the classical era. In this case, it can be said that the suffix is naturally used because the words to which it is added require to be so. However, in a gazelle, if the poet brings this suffix to all the words he uses as rhyme, and if this suffix is also used for another words in the same way, then we can eventually say that the suffix is used as an element of harmony in poetry besides its well-known functions.

We found out that this suffix has been used as a harmony element by eight poets.

Nevâî (1441-1501)

Mûnis (1778-1829)

Şevkî (1785-1861)

Âgehî (1809-1874)

Fîrûz (1845 –1910)

Mukîmî (1850-1903)

Furkat (1859-1909)

Evez (1884 – 1919)

The best examples of this kind of haromny are seen in Nevai.

Bir kiçik yaşlıg nigārī tapmışam nāzükkinē,

Sikretürde tevsenin meydān ara çābükkine.

Geh vefā, geh nāz u geh efsūn bile özginesin,

Körgüzüp her laḥza dilberlıgda bir türlügkinē.

Cevr ile tehdīdi bī-dillerga bari çingına,

Mihr ile her va° de kim kıldı barı ötrükkine.

Asru yalğan va° desidin köymüş irdi cāngınam,

Aṅdıban bir kiçe tüşti ilgime ösrükkine.

İstedim boynın kuçup, yüzginesidin öpke-min,

Izıtırāb iylep talaştı, bar emiş küçlükkine.

Yüz öperge qoymadı, ilgin dedim bārī öpey,

Taşlaban yumrukkına, kıldı közümni kökkinē.

Her ni dedinḡ bar edi yalğangına baştın ayak,

İy Nevāyī, munça yalğan digüçe bol şükkine.

Uzbek oral literature is the appropriate zone to search an answer of the question of what the inspiration of using of +*GinA* suffix as a harmony element in Nevai and other poets who rarely use this suffix normally. When we examine the Uzbek folk songs, it seems that this suffix is used frequently. Following türkü is performed while plow is being driven:

Hökizginām, boygināng ezildi,

Közgināngdān yaşlār qātār tizildi,

Boyinturuq bilän âmaç târtmäsäng,

Sening bilän mengä görlär qızıldı

That Nevai refers to the folk songs like *tuyug*, *koşuk*, *urguştek*, *çenge*, *Muhabbet-nâme*, *‘Arazvârî*, *ozmag*, *buday-buday*, *türkî* which belong to different Turkic communities shows his interest and inclination to folk songs. So it would not be wrong to say that aforementioned seven poets, especially Nevâi, gave works in this style with the influence of Uzbek folk songs.

Keywords: *+GInA diminutive suffix, Classical Eastern Turkic Poetry, Gazels involving +GInA diminutive suffix as rhythm.*